

УДК 726.3 (477.4)

Михайло Хохонь

*кандидат архітектури, асистент кафедри архітектури та реставрації,
Національний університет «Львівська політехніка», Львів*
mykhailo.p.khokhon@lpnu.ua
orcid: 0000-0003-4895-0817

МОНАСТИР ЧСВВ У ЩЕПЛОТАХ. ІСТОРІЯ, АРХІТЕКТУРА ТА ПРОБЛЕМАТИКА ЗБЕРЕЖЕННЯ

© Хохонь М., 2022

<https://doi.org/10.23939/sa2022.02.198>

*Розглянуто маловідомий монастир у Щеплотах. Виконано камеральні та натурні дослідження з гіпотетичною реконструкцією вигляду монастиря на час існування. Окреслено проблематику та шляхи збереження монастирища та реліктів оборонної системи.
Ключові слова: Щеплоти, монастир, ЧСВВ, оборонні споруди, вал.*

Постановка проблеми

Монастирі у XVII–XVIII ст. певною мірою були культурними центрами країни, осередками богословської думки, духовної та інтелектуальної діяльності. Варто відзначити, що сакральні споруди того часу є ознакою наявності певного народу на території. Монастир у Щеплотах був невеликим українським монастирем, що відігравав свою роль у цьому процесі. Монастир Успіння ЧСВВ є слабо знаним, а релікти, що збереглись, не внесені до реєстру пам'яток та не захищені законом, що ставить під загрозу збереження частини історії сакральної архітектури України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Монастир ЧСВВ у Щеплотах є малодослідженим. Відома праця В. М. Слободяна (Слободян В. М., 1998) у контексті дерев'яної сакральної архітектури з розвідкою основних історичних аспектів існування монастиря та перша спроба автора провести архітектурні дослідження у 2017 р. (Хохонь М. П., 2017).

Мета статті

Зібрати, систематизувати історичні відомості монастиря ЧСВВ у Щеплотах, провести натурні та камеральні студії з реконструкцією монастирського комплексу. Визначити проблематику та основні методики реставрації, окреслити методи збереження історичного місця.

Виклад основного матеріалу

Щеплоти – село у Яворівському районі Львівської області. Історичні відомості обмежені та стосуються переважно самого монастиря Успіння ЧСВВ. Найдавнішим відомим картографічним матеріалом є карта Фрідріха фон Міга, на якій зображено населений пункт із монастирем із відповідними підписами (рис. 1). Село зберегло своє історичне розпланування вздовж однієї вулиці. На півночі історично була болотиста місцевість зі ставами та потоками (Маріре, 2021). Пізніше ці території були перетворені у Грушівське (Завадівське) водосховище.

Монастир у Щеплотах розташований у низовині. З півночі його обороняв великий став, а зі сходу – яр та болотиста місцевість. Місце для побудови монастиря було обрано біля локальної дороги, що вела у Щеплоти із сходу на захід, за традицією для обителів ЧСВВ, обабіч села. З півдня до монастиря вела дорога з Черниляви, де поруч також знаходився ще один монастир ЧСВВ. Найпевніше, вищезгадані обителі мали зв'язок і підпорядкування з Крехівським монастирем ЧСВВ. У період функціонування монастиря на ставі був влаштований млин на два колеса (ЦДІАЛ). Згідно з першою мілітарною картою, монастир мав регулярне розпланування оборонних укріплень та оточувався земляними валами з бастионами (Marige, 2021). На картах зафіксовано відсутність бастиону та фрагменту валів із північно-західного боку. Це може бути ознакою початку розформування монастиря. Взаємозв'язок зі зовнішнім світом проводився з південного боку, що трактувалося розташуванням давніх доріг.

Рис. 1. Село Щеплоти на карті Ф. фон Міта (1779–1782 рр.). Marige (2014)

Історичних відомостей про монастир є досить мало. З документів Центрального державного історичного архіву відомо, що найдавніша згадка про Успенський монастир ЧСВВ датується 1621 р. Фундаційний акт монастиря отримав від Адама Літинського, земельного магната українського походження, у 1626 р. Первісно до складу монастиря належали тільки дві келії та невеличка капличка, збудована над гробом засновника Христофора Волковецького, протосинкла Патріарха Константинопольського. Дещо пізніше, в XVII ст., була зведена дерев'яна церква Успення Пр. Богородиці. У 1678 р. привілей монастиря підтвердив і доповнив король Польщі Ян III Собеський. У 1693 р. на патріаршому соборі у Перемишлі прийнято заснувати новіціат у Щеплотах. Тому в обителі відбувалися постриги молодих послушників та випробування міцності їхньої віри. Монастир розформували у 1788 р., згідно з Йосифінською реформою, а споруди продали на будівельні матеріали (Слободян, 1998). У 1774 р. в церкві було засновано братство Св. Онуфрія (Chlebowski et al., 1889). Проте описів чи згадок про оборонні споруди монастиря не віднайдено (рис. 2).

Задля визначення даних щодо перебігу оборонних споруд монастиря у 2016 р. були проведені обстеження та обміри урочища. Ідентифікацію локації монастиря виконано на основі історичної

картографії та сучасних супутникових карт. У процесі локалізації місця виявлена хибна думка, що монастир знаходився східніше, на цьому місці раніше, відповідно до мап, знаходився фільварок, від нього досі залишились цегляні пивниці з бочковим склепінням.

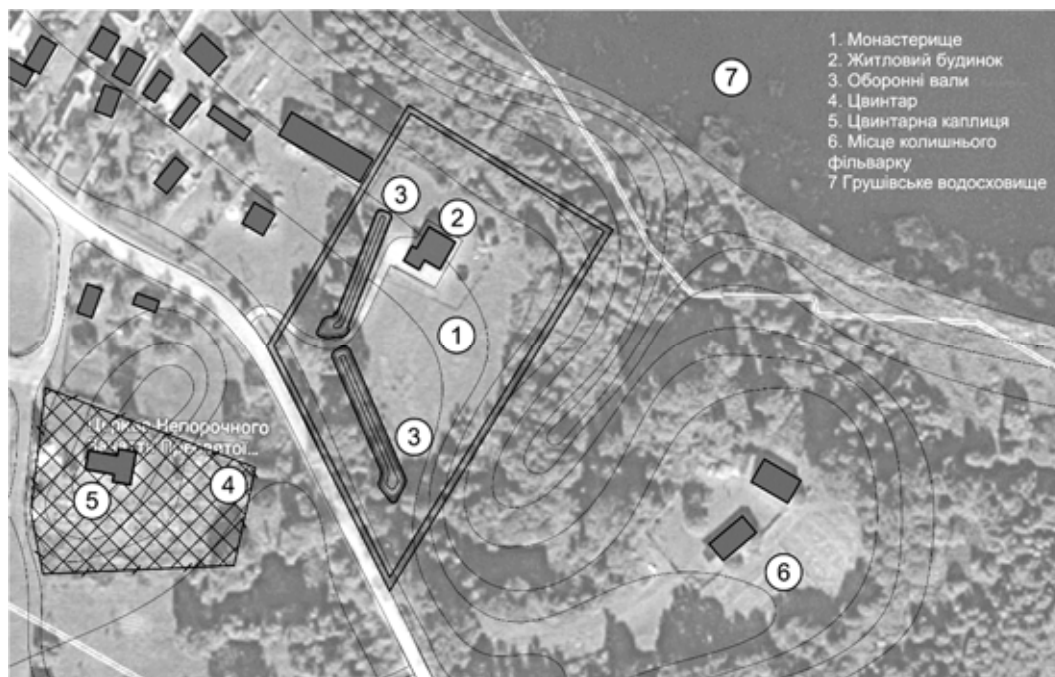

Рис. 2. Монастир у Щеплотах. Ситуаційний схема розташування монастирища

Під час натурального обстеження виявлено релікти двох оборонних валів, що захищали обитель з заходу та півдня. Вали насипні, земляні (рис. 3, 4). Ширина основи сягає 7,5 м, верху – 2,1 м. Збережена висота валу – 3 м. Очевидно, первісно вали були вищими, але з часом осунулись. На вершині західного валу, у кротовині, віднайдено уламок давньої цегли. Можливо, це матеріал забутування частоколу, про присутність, якого свідчить карта Фрідріха фон Міга. Довжина збереженого західного валу становить 54,00 м, південного – 63,00 м (рис. 5). На розі валів збережений проріз давньої брами, яку фланкував південно-західний малий бастион. На сьогодні вали обросли давніми деревами та кущами, що значно ускладнює обстеження та обміри об'єктів. Також віднайдено релікти південно-східного та південно-західного бастионів. Технічний стан оборонних споруд – руїна.

Рис. 3. Фрагмент західного прясла валів.
Світлина 2016 р.

Рис. 4. Фрагмент в'їзду та південного прясла валу.
Світлина 2016 р.

Рельєф ділянки монастирища має ухил до ставу з приблизним перепадом у 2,0 м з півдня на північ. За попередніми підрахунками монастир з валами займав площу у 0,7 га та мав габарити 115×80 м у найширших ділянках. У дитинці монастиря влаштоване подвір'я та новий житловий будинок. На місці, де розташовувались монастирські споруди, облаштовано молодий сад. Натурні обстеження спростували регулярність розпланування та ще раз підтвердили умовність Першої мілітарної карти. Також, слід зауважити, що геометричні похибки на давній мапі можуть бути зумовлені особливостями рельєфу, адже місце розташування монастиря має ухил до ставу. На основі проведених камеральних та натурних досліджень виявлено, що розпланування валів радше нагадує трапецію з витягнутим південно-східним кутом (рис. 6).

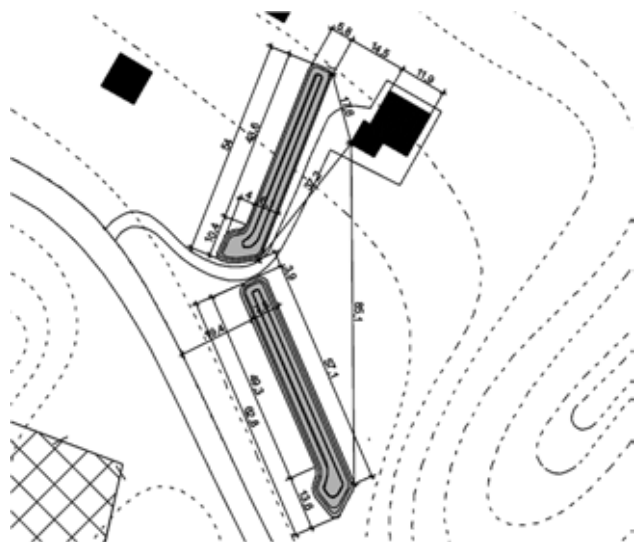

Рис. 5. Монастир у Щеплотах.

Обміри реліктів оборонних споруд станом на 2016 р.
 Авт.: Рибчинський О. В., Хохонь М. П.

Рис. 6. Монастир у Щеплотах.

Схема генплану з гіпотетичною реконструкцією оборонного монастиря

На основі обмірів, аналізу історичних даних проведена графічна реконструкція втраченого монастиря. Варто зазначити, що оборонні споруди могли мати різний вигляд та комбінацію. Зокрема, щодо частокілу є два варіанти: 1) частокіл був влаштований на коронці валу; 2) частокіл був влаштований по зовнішньому периметру рову (Bogdanowski, J., 1996). Обидва сценарії були можливі, реконструкція проведена для першого варіанту та повинна відкрити дискусію у науковій спільноті та стимулювати подальші дослідження монастирища (рис. 7).

Згідно з гіпотетичною реконструкцією, для першого варіанта головний в'їзд на територію обителі проводився з південного боку, через міст та браму. Брама була найпевніше дерев'яною, складалась із двох полотен, що відчинялись у дитинець. Над брамою задля її оборони влаштовувалась бойова галерея. Розташування головного в'їзду було досить незвичним, оскільки знаходився майже на розі двох валів біля флангу південно-східного бастіону (рис. 7). Ймовірно, був й інший вхід – із півночі, що вів до ставу. На таку думку наштовхує наскрізний прохід у корпусі келій (ЦДІАЛ) та необхідність функціонального зв'язку водойми та монастиря. У дитинці монастиря розміщувались дві церкви – Успіння Найсвятішої Богородиці, Благовіщення Найсвятішої Богородиці, дзвіниця та П-подібні келії. Реконструкція була проведена згідно з описами та кресленнями (ЦДІАЛ). Церква Успіння була давнішою, одноверхою з шатровими дахами. Церква Благовіщення була збудована пізніше, також дерев'яна, проте більша – тридільна, триверха з банями. Келійний корпус був збудований із дерева, з коридорним типом планування. У наріжниках, фланкуючи будівлю, розташовувалися допоміжні господарські приміщення та мурована кухня з вогнищем у центрі.

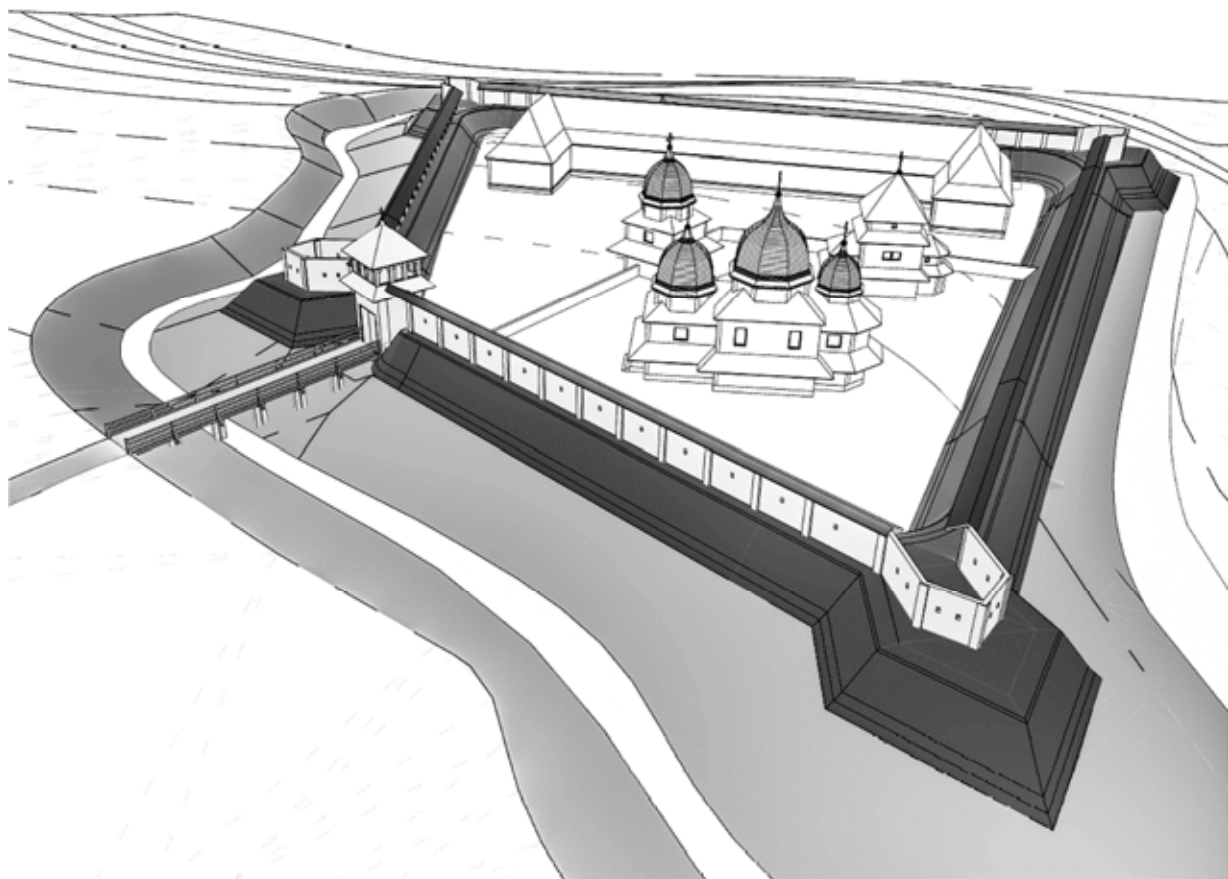

Рис. 7. Гіпотетична реконструкція монастиря на період кін. XVII–сер. XVIII ст.

Варто виділити кілька основних факторів проблематики збереження реліктів оборонних споруд: 1) відсутність пам'яткового статусу; 2) історична територія об'єкта знаходиться у приватній власності з цільовим призначенням "01.03. Для ведення особистого селянського господарства"; 3) необізнаність та слабе зацікавлення місцевої громади; 4) відсутність програми та фінансування у місцевому бюджеті. Найскладнішим фактором є правовий із приватною власністю та невідповідним функціональним призначенням території, що під час визначення пропонованої території пам'ятки спричинить юридичні клопоти. За сприятливого налаштування власника, можливі вирішення інших факторів щодо включення реліктів у перелік пам'яток окремо чи урочища монастиря загалом. Серед сучасних методів реставрації та пристосування об'єктів культурної спадщини найдоцільніше застосувати принцип музеєфікації. Такий підхід включає у свою структуру консервацію як метод збереження, але доповнюється створенням із фортифікаційних елементів об'єктів музейного експонування, передбачається функціональна адаптація реліктів оборонних споруд як територія для огляду та експонування. Під час музеєфікації можна виділити два напрями: 1) пристосування пам'яток архітектури та містобудування під музеї; 2) забезпечення екскурсійних відвідувань без створення музею на території пам'ятки (Брич, 2015). Вибір напрямку музеєфікації залежить від багатьох факторів: соціальної зацікавленості, економічної доцільності, історичної та архітектурної привабливості, габаритної та функціональної спроможності влаштування таких музеїв. До прикладу, монастирі у Щеплотах та Чернильві можуть бути пристосовані для лапідарію у внутрішньому периметрі давньої території чи створення просторів для відвідування прочан, оскільки територія кожного монастиря має давнє сакральне наповнення. Окрім того, релікти потребують музеєфікації збережених валів та відзнакування втрачених монастирських споруд. Оборонні вали слід розчистити від кущів та дерев. На вершині валу відзнакувати доріжками місце втраченого частоколу. По лінії частоколу рекомендується насадити кущі самшиту з подальшим доглядом. Також передбачити освітлення території

втраченого монастиря з відзнакуванням втрачених елементів. Територія дитинця монастиря потребує окремого дослідження, адже історична спадщина там залишилася у археологічному культурному шарі, який може мати залишки фундаментів, поховання та інші сліди проживання чернечої спільноти на території.

Висновки

У результаті дослідження монастиря ЧСВВ у Щеплотах локалізовано, обміряно та реконструйовано його первісний стан на час функціонування. Визначено, що монастир складався з двох різночасових дерев'яних церков, дзвіниці з огороженням сакральної території та чернечих келій з господарською частиною та оборонних споруд. Наявність поховань біля церков мають визначити археологічні дослідження. Територія монастиря займала приблизно 0,7 га. Габаритні розміри оборонних споруд у найширшій частині становлять 115х80 м. Оборонний периметр складався з земляного валу, рову, бастіонів на наріжниках, частоколу та брами, мав нерегулярне, наближене до неправильної трапеції розпланування. Визначено, що історична територія є у приватній власності та має невідповідне цільове призначення, що створює певні юридичні ускладнення у музеєфікації валів за ініціативи місцевої влади. Оборонні релікти монастиря у Щеплотах є важливим елементом історії української оборонної сакральної архітектури. Незважаючи на відносно невеликі розміри обителі, оборонна система була виконана у дусі європейських фортифікаційних шкіл. Залишки оборонних споруд та монастирища потребують внесення до реєстру пам'яток України.

Бібліографія

- Bogdanowski, J. (1996). *Architektura obronna w krajobrazie Polski: Od Biskupina do Westerplatte*, Nauk. PWN. Warszawa ; Kraków.
- Chlebowski, B., Sulimierski, F. and Walewski, W. (eds.). (1889). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Druk "Wiek". Warszawa.
- Брич, М. (2015). Музеєфікація пам'яток архітектури та містобудування як засіб збереження історико-культурної спадщини. *Historical and cultural studies*. Vol. 2. No. 1. P. 31–35.
- Слободян В. М. (1998). Церкви України: Перемиська єпархія. Львів. С. 397, 398.
- Хохонь М. П. (2017). Методика дослідження та графічної реконструкції оборонних укріплень Василянських монастирів XVII–XVIII ст. Західної України на прикладі монастиря у Щеплотах. *Тези доповідей молодіжної секції Комісії архітектури та містобудування, підготовані до участі в XXVIII Науковій сесії Наукового товариства ім. Шевченка* (Львів, 24 березня 2017 р.). Львів. С. 28–32.
- ЦДІАЛ, ф. 146, оп. 13, спр. 10079, арк. 10.
- Mapire, "Friedrich von Mieg. Galizien und Lodomerien (1779–1783) – First Military Survey". URL: <https://mapire.eu/en/> (accessed: 30.03.2021).
- Google, "Карти Google". [online]. URL: <https://www.google.com.ua/maps> (accessed: 30.03.2021).

References

- Bogdanowski, J. (1996). *Architektura obronna w krajobrazie Polski: Od Biskupina do Westerplatte*, Nauk. PWN. Warszawa, Kraków.
- Chlebowski, B., Sulimierski, F. and Walewski, W. (eds.). (1889). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Druk "Wiek". Warszawa.
- Brych, M. (2015). Museification of monuments of architecture and urban planning as a means of preserving historical and cultural heritage. *Historical and cultural studies*, Vol. 2, No. 1, pp. 31–35.
- Slobodyan, V. M. (1998). *Churches of Ukraine: Diocese of Peremyshl*. Lviv, pp. 397, 398.
- Khokhon, M. P. (2017). Methods of research and graphic reconstruction of the fortifications of the Basilian monasteries of the XVII–XVIII centuries. Western Ukraine on the example of the monastery in Shcheploty. In: *Scientific Society named after Shevchenko, Abstracts of the youth section of the Commission of Architecture and Urban Planning are prepared for participation in the XXVIII Scientific Session of the Scientific Society. Shevchenko* (Lviv, March 24, 2017). Lviv, pp. 28–32.
- Central State Archive of Ukraine, Lviv, f. 146, op. 13, file No. 10079, pp. 10.

Mapire, "Friedrich von Mieg. Galizien und Lodomerien (1779–1783) – First Military Survey". URL: <https://mapire.eu/en/> (accessed: 30.03.2021).

Google, "Google Maps". [online]. URL: <https://www.google.com.ua/maps> (accessed: 30.03.2017).

Mykhailo Khokhon

*Ph. D. in Architecture, Assistant Professor Department of architecture and restoration,
Lviv Polytechnic National University, Lviv
mykhailo.p.khokhon@lpnu.ua
orcid: 0000-0003-4895-0817*

BASILIAN ORDER MONASTERY IN SCHEPLOTY. HISTORY, ARCHITECTURE AND PROBLEMS OF PRESERVATION

© Khokhon M., 2021

Monasteries in the XVII–XVIII centuries to a greater or lesser extent were the cultural centers of the country, centers of theological thought, spiritual and intellectual activity. It is worth noting that the sacred buildings of that time are a sign of the presence of a certain people in the territory. The monastery in Shcheploty was a small Ukrainian monastery that played its own role in this process. This Monastery is little known, and the surviving relics are not included in the register of monuments and are not protected by the law, which threatens the preservation of part of the history of sacred architecture of Ukraine.

The monastery in Shcheploty is poorly studied. There are work of Slobodyan (Slobodyan V., 1998) in the context of wooden sacred architecture with exploration of the main historical aspects of the monastery and the first attempt of the author to conduct architectural research in 2017 (Khokhon M., 2017).

On the basis of measurements, the analysis of historical data the graphic reconstruction of the lost monastery is carried out. It is worth noting that the fortifications could have different shapes and combinations. Including for the fence there are two options: 1) the fence was arranged on the crown of the shaft; 2) the fence was arranged on the outer perimeter of the defensive moat (Bogdanowski, J., 1996). Both scenarios were possible, the reconstruction was carried out for the first option and is designed to open a discussion in the scientific community and stimulate further research of the monastery.

As a result of the research It is determined that the monastery consisted of two wooden churches of different times, a bell tower with a fence of the sacred territory and monastic cells with an economic part and fortifications. Archaeological excavations should determine the presence of burials near the former churches. The territory of the monastery occupied about 0.7 hectares. The overall dimensions of the fortifications in the widest part were 115×80 m. The defensive perimeter consisted of an earthen rampart, a moat, bastions on the corners, a fence and a gate. The configuration had an irregular layout close to an irregular trapezoid. It has been determined that the historic territory is privately owned and has an inappropriate purpose, which creates certain legal complications in the museification of shafts at the initiative of local authorities. The defensive relics of the monastery in Shcheploty are an important element of the history of Ukrainian defensive sacred architecture. Despite the relatively small size of the monastery, the defense system was designed in the spirit of the European fortification schools. The remains of fortifications and monasteries need to be included in the register of monuments of Ukraine.

Key words: *Shcheploty, monastery, Basilian Order, fortifications, shaft.*